

Asmens branda ir jos atspindžiai konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose

Brigita Miseliūnaitė

Kauno technologijos universitetas
Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas
brigita.miseliunaite@ktu.lt

Gintautas Cibulskas

Kauno technologijos universitetas
Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų institutas
gintautas.cibulskas@ktu.lt

Santrauka. 2019 metų bendrųjų programų atnaujinimo gairėse teigiama (*Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019*), kad Lietuvoje trūksta dermės tarp ugdymo tikslų, ugdymo turinio įgyvendinimo ir mokinių pasiekimų vertinimo. Lietuvos pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo apraše teigiama, kad pagrindinis ugdymo rezultatas yra laipsniškai įgyjamos dvasinė, intelektinė ir fizinė asmens brandą rodančios kompetencijos, apimančios žinias, supratimą, gebėjimus ir nuostatas (*Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015*). Tai suponuoja, jog valstybiniai brandos egzaminai turėtų būti sudaryti taip, kad atspindėtų asmens brandą rodančias kompetencijas, žinias, supratimą, gebėjimus ir nuostatas. Remiantis šia mintimi 2020 metais atliktas kokybinis tyrimas, kurio tikslas – nustatyti asmens brandos indikatorius Lietuvos konceptualiuosiuose švietimo dokumentuose. Pasiiekti tikslui naudotas duomenų rinkimo metodas – dokumentų analizė. Surinktų duomenų apdorojimo metodas – turinio analizė. Atlikus kokybinį tyrimą nustatyta, kad asmens branda Lietuvoje yra tapatinama su kompetencijų visuma. Baigdami bendrąjį ugdymą mokiniai turėtų pasižymėti šiomis kompetencijomis: socialine, emocine ir sveikos gyvensenos; pažinimo; kūrybiškumo; pilietine; kultūrine; komunikavimo. Mokslinės literatūros apžvalga suponuoja, kad vėlyvosios paauglystės asmenybės raidos etape asmuo dar tik turi būti savojo identiteto paieškose. Dokumentuose pabrėžiama, kad kompetencijos yra vertinamos mokytojo ir mokinio sąveikoje, kaupiant kokybinius kompetencijų įrodymus. Tuo tarpu valstybiniai brandos egzaminai matuoja tris kognityvinių gebėjimų grupes: žinias ir supratimą, žinių taikymą ir aukštesniuosius mąstymo gebėjimus. Vertybinių nuostatų ir įsitikinimų egzaminas netikrina. Tyrimo išvada – brandos egzaminai neatspindi asmens brandos, aprašytos konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose.

Pagrindiniai žodžiai: asmens branda; kompetencija; vertybės; ugdymo(si) rezultatas; valstybiniai brandos egzaminai.

Personal Maturity and Its Reflections in Conceptual Lithuanian Education Documents

Abstract. The 2019 guidelines for the renewal of general education programs in Lithuania state that there is a lack of coherence between the goals of education, the implementation of the curriculum, and the assessment of students' achievements. The description of Lithuanian primary, basic and secondary education (2015) states that the main

Received: 20/07/2020. Accepted: 14/10/2020

Copyright © TBrigita Miseliūnaitė, Gintautas Cibulskas, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

result of education is the gradually acquired competencies indicating the spiritual, intellectual and physical maturity of a person, which include knowledge, understanding, abilities and attitudes. This presupposes that state maturity exams should be designed to reflect the competencies, knowledge, understanding, abilities and attitudes that indicate a person's maturity. Based on this idea, a qualitative study was conducted in 2020. Its aim was to determine the indicators of personal maturity in Lithuanian conceptual educational documents. To achieve the research goal, we applied the data collection method (document analysis) and the data processing method (content analysis). Qualitative research has shown that a person's maturity in Lithuania is identified based on a set of competencies. To complete their general education, students should have the following competencies: social, emotional and healthy lifestyles; cognition; creativity; civil, cultural communication. A review of the scientific literature presupposes that at the stage of late adolescent personality development, a person is yet to be in search of their identity. The documents emphasize that competencies are assessed in teacher-student interactions by accumulating qualitative evidence of competencies. Meanwhile state maturity exams measure three groups of cognitive abilities: knowledge and understanding, application of knowledge, and advanced thinking abilities. Personal values and beliefs are not reflected in state maturity exams. The conclusion of the research is that maturity exams do not reflect the maturity of a person described in the conceptual documents of Lithuanian education.

Key words: personal maturity; competence; values; educational outcome; state maturity exams.

Įvadas

Lietuvoje mokyklos baigimo egzaminai vadinami valstybiniais brandos egzaminais (toliau VBE), o mokyklos baigimo pažymėjimas vadinamas brandos atestatu. Šis pavadinimas kilo iš lotyniškos sąvokos „matura“ – brandos diplomas. Ši sąvoka yra taikoma daugelyje Europos Sąjungos šalių, tačiau bendrąja anglų kalba mokyklos baigimo egzaminas vadinamas sąvoka „matriculation examination“. Ši sąvoka reiškia – galutinis egzaminas, kurį laiko mokiniai, paliekantys mokyklą, arba stojimo į aukštąją mokyklą egzaminas (Lexico.com, 2020). Kyla klausimas, ar Lietuvoje pasirinktas mokyklos baigimo egzaminų pavadinimas – brandos egzaminas, kilęs iš lotyniškos sąvokos „matura“, iš tiesų matuoja asmens brandą? Lietuvos pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo aprašė (2015) teigiama, kad pagrindinis ugdymo rezultatas laipsniškai įgyjamos dvasinė, intelektinė ir fizinė asmens brandą rodančios kompetencijos, apimančios žinias, supratimą, gebėjimus ir nuostatas (ŠMM, 2015). Tai suponuoja, kad VBE turėtų būti sudarytas taip, kad ne tik tikrintų žinias, bet ir matuotų asmens brandą.

2019 metų bendrųjų programų atnaujino gairėse teigiama (Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019), kad Lietuvoje trūksta dermės tarp ugdymo tikslų, ugdymo turinio įgyvendinimo ir mokinių pasiekimų vertinimo. Švietimo tarybos atliktame „Lietuvos švietimo būklės tyrime 2013–2016“ yra teigiama, kad „Lietuvoje yra iškilusi kompleksinė mokinių pasiekimų ir baigiamųjų egzaminų vertinimo problema“ (Varanauskas, Targamadžė, 2017). Dabartinė valstybinė baigiamųjų egzaminų sistema seniau turėjo teigiamą poveikį švietimo sistemos skaidrumui. Tačiau standartizavus egzaminų reikalavimus, sukūrus į individualų mokinių pasiekimų lygį ir kūrybiškumą neatsižvelgiančias vertinimo metodikas, atsirado atotrūkis tarp bendrųjų ugdymo programų. Egzaminai susiaurina bendrojo ugdymo programą tiek, kad mokiniai ir mokytojai ruošiasi tam, kad išlaikytų valstybinius brandos egzaminus. Dėl šios priežasties yra skiriama per mažai dėmesio socialinėms, kultūrinėms ir kūrybinėms mokinių kompetencijoms, kurios ir skatina asmenybės brandą, ugdyti. EBPO (2017)

švietimo Lietuvoje vertinimo tyrime yra pabrėžiama valstybinių brandos egzaminų su-reikšminimo problema. Dokumente teigiama, kad brandos egzaminai nulemia mokyklos baigimą ir galimybę įstoti į aukštąją mokyklą, tai skatina pedagogus ir mokinius ugdymo(si) procesą orientuoti į pasiruošimą egzaminams, o ne į žinių kaupimą (EBPO, 2017, p. 125). Švietimo būklės apžvalgos tyrime (2019) nustatyta, kad 2018 metų apibendrinto vidutinio savivaldybės mokyklų VBE rezultatų rodiklio reikšmė buvo 15,1 taško mažesnė, palyginti su 2015 metais. Labai suprastėjo matematikos ir istorijos VBE rezultatai. Aukščiausius mokymosi rezultatus 2018 metais abiturientai parodė per anglų kalbos VBE, žemiausius – per matematikos. Tyrime teigiama, kad nesubalansuota mokinių pasiekimų vertinimo sistema kelia iššūkius aukštosioms mokykloms atsirinkti geriausiai studijoms pasirengusius abiturientus. Švietimo būklės apžvalgos tyrime (2019) teigiama, kad 2018 metais geriausiai mokykloje vertinama sritis – ugdymosi aplinka, o prasčiausiai įvertinta ugdymo ir mokinių patirčių sritis. 2018 metais buvo įvertintos 75 bendrojo ugdymo mokyklos. Geriausiai vertinama mokyklų fizinė aplinka bei mokyklos lyderystė, kurioje atsiskleidžia mokyklos veiklos organizavimas ir planavimas. Stebėtose pamokose tyrėjai geriausiai įvertino ugdymo aplinką, o prasčiausiai mokinių asmeninę pažangą ir pasiekimus. Švietimo būklės apžvalgos tyrime (2019) teigiama, kad dauguma Lietuvos mokinių (beveik 90 proc.) jaučiasi patenkinti savo gyvenimu. Lietuvoje sumažėjo mokyklinio amžiaus vaikų savižudybių skaičius – nuo 15 iki 24 metų amžiaus savižudybių skaičius sumažėjo perpus. Tačiau pagal alkoholio vartojimą, rūkymą ir patyčias Lietuvos rodikliai Europoje prasčiausi. Apibendrinant Lietuvos švietimo būklės tyrimus, galima daryti išvadą, kad valstybiniai brandos egzaminai susiaurina ugdymo programas, kurios yra orientuotos į asmens brandos ugdymą. Ekspertai pažymi, kad mokyklose geriausiai vertinama ugdymo aplinka, o prasčiausiai – mokinių asmeninė pažanga. Lietuva dar vis pirmauja savižudybių skaičiumi pagal alkoholio vartojimą, rūkymą ir patyčias. Šie rezultatai verčia susimąstyti apie asmens brandą, kurią pasiekia mokyklą baigiantis asmuo. Kyla probleminis klausimas – kaip asmens branda yra apibrėžta strateginiuose Lietuvos švietimo dokumentuose? Kokiais bruožais turėtų pasižymėti brandus asmuo, baigiantis vidurinį ugdymą Lietuvoje?

Tyrimo *tikslas* – atskleisti asmens brandos indikatorius konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose. Tyrimo *objektas* – asmens brandos indikatoriai konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose. Šiam tikslui pasiekti išsikelti *uždaviniai*: (1) atskleisti asmens brandos koncepciją vėlyvojoje paauglystėje; (2) atskleisti asmens brandos indikatorius konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose. Naudotas duomenų rinkimo metodas – dokumentų analizė, duomenų apdorojimo metodas – turinio analizė.

1. Fizinė, kognityvinė ir psichosocialinė branda vėlyvojoje paauglystėje

Branda (angl. *maturity*) – žmogaus raidos stadija, kai jis yra suaugęs ir išsivystęs (HarperCollins Publishers, 2019). Žvelgiant iš asmenybės psichinės perspektyvos branda suvokiama kaip asmens gebėjimas psichiškai ir emociškai elgtis kaip suaugusiam žmogui (Cambridge Dictionary, 2019. Anot psichologų Greenberger ir Sorensen (1974), asmens

brandą sudaro trys požymių grupės: biologiniai (fiziniai), socialiniai ir psichologiniai (cit. iš Ūselė, 2011). Subrendęs asmuo geba adekvačiai veikti, sąveikauti su kitais ir kurti socialinius ryšius. Brandžiam asmeniui būdingas brandus mąstymas, socialinė ir emocinė branda. Manoma, kad asmuo nusprendžia elgtis netinkamai dėl kognityvinių trūkumų, pavyzdžiui, dėl žemo intelekto. Taip pat netinkamą elgesį skatina socialiniai ir emociniai veiksniai, pavyzdžiui, aplinkinių įtaka, impulsyvumas. Asmenybės branda apima socialinius ir emocinius asmens brandos požymius. Gottfredson ir Hirschi (1990) savikontrolę apibrėžia kaip orientaciją į priekį, planavimą, fizinį savęs valdymą, mąstymą apie kitus. Maslow (1971) teigė, kad brandžios asmenybės pasižymi šiais bruožais: priima tikrovę, yra atsakingi, etiški, spontaniški, laisvi. Kao (1998, p. 5) teigia, kad branda yra „asmenybės būties būseną bei tapimo procesas, o griežtąja prasme tai reiškia brendimo laipsnį ir gyvenimo kokybę tam tikrame gyvenimo etape“. Anot Roberts ir Mroczek (2008), „emocinis stabilumas, sąmoningumas ir gebėjimas palaikyti gerus santykius yra siejamas su subrendimu. Todėl kad yra tikimasi, jog šios savybės padės asmeniui lengviau įsilieti į socialinį gyvenimą“ (cit. iš Specht, Egloff ir Schmukle, 2012, p. 182). Apibendrinant galima teigti, kad branda yra būseną, kai asmuo yra fiziškai, psichiškai ir emociškai išsivystęs, todėl geba elgtis atsakingai, t. y. būti brandus fiziniu, kognityviu ir psichosocialiniu požiūriu.

1.1. Fizinė branda

Cambridge žodyne paauglys yra apibrėžiamas kaip jaunas asmuo tarp 13 ir 19 metų amžiaus. „Paaugliai susiduria su biologiniais, kognityviniais, socialiniais ir emociniais pokyčiais, prie kurių turi prisitaikyti“ (Žukauskienė, 2012, p. 486). Tačiau kai kurie mokslininkai paauglystės ribas išplečia iki 21 metų. Šio amžiaus asmenys yra „bręstantys suaugusieji“. Tokie žmonės yra pasiekę biologinę brandą, tačiau dar neturi socialinės brandos, būdingos suaugusiems (Žukauskienė, 2012, p. 486).

Paauglystė yra siejama su lytinio brendimo pradžia. Mergaičių lytinis brendimas prasideda 12–15 metų, o lytinio brendimo pabaiga 16–17 metų amžiaus. Berniukų lytinis brendimas prasideda 1–3 metais vėliau nei mergaičių. Berniukų lytinis brendimas prasideda 13–16 metų ir baigiasi apie 19–21 gyvenimo metus. Paauglystė baigiasi lytinių liaukų subrendimu ir jų funkcionavimu. Šis funkcionavimas yra siejamas su vaisingumu (Žukauskienė, 2012, p. 489). Lytinio brendimo laikotarpis daro įtaką paauglių psichologinei būklei. Paaugliai savo lytinį brendimą sieja su visavertiškumo jausmu.

Paauglystės laikotarpiu ypač intensyviai auga paauglių kūnas. Ūgis ir kūno masė stambiai didėja, greitai auga kaulai, raumenys vystosi lėčiau. Auga vidaus raumenys, kraujagyslės. Intensyviai vystosi smegenys. 1999 metais JAV Nacionalinis psichinės sveikatos institutas įrodė, kad smegenų pilkoji masė didėja iki brendimo pabaigos. Paauglystėje išsivysto apie 80 procentų smegenų. Paauglystėje labiausiai vystosi kaktinė smegenų sritis – atsakinga už vykdomųjų funkcijų veiklą: planavimą, dėmesio koncentravimą, impulsų kontrolę, darbinę atmintį. Dažniausiai ši kaktinė smegenų sritis galutinai išsivysto tik 25–30 metų (cit. iš Žukauskienė, 2012, p. 492). Berniukų ir mergaičių smegenys

vystosi skirtingu laiku. Mergaičių smegenys, atsakingos už informacijos apdorojimą, vystosi dvejais metais anksčiau už berniukų.

1.2. Kognityvinė branda

Paauglystės laikotarpiu aktyviai vystosi ir kinta paauglių mąstymo gebėjimai. Piaget (1950) teigia, kad kognityviniai gebėjimai subręsta formaliojo operacinio mąstymo periodu iki 16 metų amžiaus. Šiam mąstymo būdui yra būdingas gebėjimas abstrakčiai mąstyti nepriklausomai nuo konkrečių faktų. Piaget buvo įsitikinęs, kad šiame mąstymo raidos etape kalbos vaidmuo yra ypač svarbus. Kalbos dėka paauglys gali diskutuoti abstrakčiomis filosofinėmis temomis. Taigi abstrakcija yra apibrėžiama kaip situacija, kuri yra bendra ir neapibrėžia jokios realios situacijos (Cambridge Dictionary, 2020). Norvaiša (2012) teigia, kad „Abstraktus mąstymas yra mąstymas apie sąvokas. Sąvoka yra kurio nors objektų (daiktų) rinkinio vardas. Sąvoką apibūdina požymiai, pagal kuriuos objektai yra apjungiami į rinkinį; tai vadinama sąvokos turiniu arba intensija“ (p. 1). D'Zurilla (1996) nustatė, kad paauglių mąstymas atsiskleidžia sprendžiant socialines problemas. Realių gyvenimo problemų sprendimas yra kognityvinis ir emocinis procesas. Geri socialinių problemų sprendimo įgūdžiai gerina gyvenimo kokybę, padeda sukurti tvirtesnius ryšius su aplinkiniais (Wallander ir kt., 2001). Žukauskienė (2012, p. 516) teigia, kad paaugliai pasižymi metakognicija – sugebėjimu galvoti apie mąstymo procesus. Tai apima savo pažintinių gabumų stebėjimą ir valdymą. Šie gebėjimai paaugliams leidžia geriau save kontroliuoti ir efektyviai mokytis. Tad tobulėja mokėjimo mokytis kompetencija. „Mokinių kognityvinis vystymasis veikia sugebėjimus pažvelgti į situacijas iš skirtingų perspektyvų bei reflektuoti savo mąstymo procesą“ (Hargrove, Rice, 2015, p. 160). Anot Pasupathi, Staudinger ir Bates (2001), išmintis vystosi per patirtį. Išmintis yra žinių, patirties, supratimo, atsargumo panaudojimas ieškant problemų sprendimų ir juos priimant. Šie sugebėjimai padidėja 14–25 metų ir toliau vystosi visą likusį gyvenimą.

1.3. Psichosocialinė branda

Oi (2019, p. 50) teigia, kad išsilavinimas atspindi žmogiškąjį kapitalą ir parodo žmogaus pažintinius sugebėjimus, demonstruojančius mokymosi pasiekimus. Tačiau tyrimai atskleidžia, kad „nekognityviniai“, o psichologiniai arba elgesio bruožai taip pat lemia žmogaus sėkmę. Erikson (1994) teigimu, tapatybės sukūrimas yra pagrindinė vėlyvosios paauglystės užduotis. Šiuo laikotarpiu individas turi pasiekti asmeninio tapatumo jausmą. Paaugliai turi atsakyti į pagrindinius identiteto klausimus: „Kas aš?“, „Kodėl aš toks, koks esu?“, „Kokiu aš noriu būti?“. Tapatumas neatsiranda kaip brendimo fenomenas, jis yra pasiekiamas tik asmeninėmis pastangomis. „Vertingas šios raidos stadijos pasiekimas – ištikimybės sau išsivystymas. Ištikimas, tvirtas savo vertybių laikymasis prisideda prie tvirto tapatumo“ (Žukauskienė, 2012, p. 528). Marcia (1966, 1980) teigia, kad asmenybės identiteto susiformavimas priklauso nuo išpareigojimo laikytis ideo-

loginių tikslų ir vertybinių, atsižvelgiant į tarpasmeninius rūpesčius, tokius kaip lytinis vaidmuo, seksualinė tapatybė ir santykiai.

Paauglystėje prasideda profesinio tapatumo paieška. King (2004) pažymi, kad paaugliai yra linkę pasirinkti tokias profesijas, kurias pasiekti gali nedaugelis žmonių. Stabilitumas yra siejamas su nuolatinio darbu ir įsipareigojimu. Terracciano, McCrae ir Costa (2010, p. 36) tyrė asmenybės bruožų stabilumą. Jų atliktas tyrimas parodė, kad dauguma žmonių asmeninių bruožų stabilumą pasiekia būdami trisdešimties metų amžiaus. Tyrėjai nustatė, kad nuo 20-ties iki 30-ties metų asmenys tapo vis emociškai stabilesni, tačiau po 30-ties stabilumo koeficientas nebedidėjo. Ankstyvosios pilnametystės metu žmonės iš skirtingų kultūrų visame pasaulyje yra linkę tapti draugiškesni, sąžiningesni ir mažiau neurotiški. Dvi pagrindinės teorijos siūlo šių amžiaus tendencijų paaiškinimus: „Didžiojo penketo“ teorija teigia, kad asmenybės brandimą daugiausia lemia genetiniai veiksniai, o socialinių investicijų teorijoje teigiama, kad asmenybės brandimas ankstyvojoje pilnametystėje iš esmės yra normatyvinio gyvenimo perėjimo prie suaugusiųjų vaidmenų rezultatas (Bleidorn, Klimstra, Denissen ir kt., 2013, p. 1). Klimstra, Hale, Raaijmakers ir Meeus (2012) teigia, kad aukštesnės kategorijos asmenybės struktūrą galima suskirstyti į penkis plačius bruožus „Didįjį penketą“: (1) ekstraversija – dominavimas ir aktyvumas tarpasmeninėse situacijose; (2) gebėjimas sutarti su kitais – noras palaikyti malonius santykius su aplinkiniais; (3) sąmoningumas – organizaciniai ir motyvaciniai asmens elgesio aspektai; (4) emocinis stabilumas – gebėjimas susitvarkyti su neigiamomis emocijomis; (5) atvirumas patirčiai – žmogaus gebėjimas susitvarkyti su nauja informacija asmeniniu ir patirtiniu lygmeniu. Roberts ir Wood (2006) asmenybės brandą sieja su socialinių investicijų teorija (SIT). Autoriai teigia, kad asmenybės brandimą veikia socialinio gyvenimo pokyčiai, tokie kaip nuolatinio darbo susiradimas, santuoka, tėvystė. Nauji socialiniai vaidmenys yra siejami su brandesnio elgesio lūkesčiais: emocinio stabilumo, atsakomybės, sąmoningumo, malonaus bendravimo, todėl tai sukelia ilgalaikius asmenybės bruožų pokyčius (cit. iš Scheppingen, Jackson, Specht ir kt., 2016, p. 452). Specht, Egloff ir Schmukle (2012, p. 187) nustatė, kad asmenybės pokyčius, rodančius brandimą (emocinio stabilumo, gebėjimo sutarti su kitais ir sąmoningumo padidėjimą), galima sieti su pasitenkinimu gyvenimu. Panašu, kad individai, kurie labiau mėgaujasi savo gyvenimu, gali lengviau prisitaikyti prie aplinkos, o tai lemia asmenybės brandimą.

Paveiksle (žr. 1 pav.) pateikiami vėlyvosios paauglystės asmens brandos kriterijai ir indikatoriai, sudaryti autorių, remiantis mokslinės literatūros apžvalga. Šiame modelyje asmens branda yra skirstoma į tris kriterijus: (I) fizinė branda, (II) kognityvinė branda ir (III) psichosocialinė branda.

Modelis orientuotas į vėlyvosios paauglystės raidos periodą (žr. 1 pav.), nes tokio amžiaus žmonės laiko brandos egzaminus ir įgyja brandos atestatą. Fizinė branda (I) yra sudaryta iš lytinės, kūno ir smegenų brandos. Paauglių kognityvinė branda pasižymi abstraktaus mąstymo gebėjimais, socialinių problemų sprendimo gebėjimais, metakognicija ir išminties formavimosi pradžia. Psichosocialinė branda arba asmenybės branda yra sudaryta iš socialinės ir psichologinės brandos. Paauglystės pabaiga yra psichosocialinės brandos formavimosi pradžia. Mokslininkai teigia, kad asmenybės bruožai aktyviau-

siai vystosi 18–40 metų. Vėlyvosios paauglystės pabaigoje asmuo turėtų pradėti ieškoti savo identiteto – atsakyti į klausimus: „kas aš“; „kokios mano vertybės“; „kuo aš noriu būti“. Šias problemas išspręsti padeda abstraktaus mąstymo ir metakognicijos gebėjimai. Vėlyvosios paauglystės pabaigoje paauglys turėtų pradėti ieškoti savo profesinio identiteto. Remdamasis pomėgiais, gebėjimais ir patirtimi, jis turėtų numatyti sritis, kuriose būtų potencialiai sėkmingas. Vėlyvosios paauglystės laikotarpyje asmuo jau turėtų būti išsprendęs seksualinio tapatumo klausimus. Pradedama kurti pirmuosius romantinius santykius, kuriems būdingas intymumas. Paauglystės pabaigoje asmuo išbando įvairius socialinius vaidmenis – tai santykiai su bendraamžiais, santykiai su mokytojais, priklausymas bendruomenei, pirmieji romantiniai santykiai, pirmieji profesiniai santykiai. Pradedama vystyti asmenybės bruožai, paremti „Didžiojo penketo“ asmenybės bruožų teorija, kuri yra laikoma asmenybės brandos principu. Brandi asmenybė turėtų pasižymėti šiais bruožais: emociniu stabilumu, ekstraversija, sąmoningumu, gebėjimu sutarti su kitais, atvirumu patirčiai, atsakomybe. Šie bruožai vystosi visą gyvenimą ir padeda asmeniui nugyventi kokybiškesnį gyvenimą.

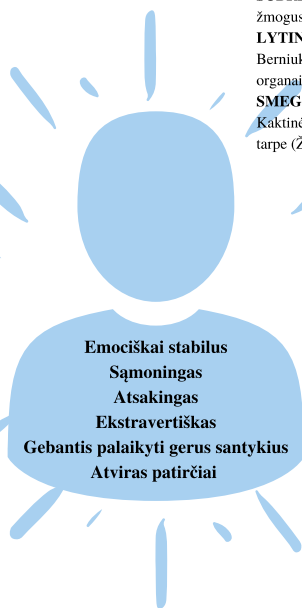
III. PSICHOSOCIALINĖ BRANDA – ASMENYBĖS BRANDA

TAPATYBĖS PAIEŠKOS - Paaugliai turėtų ieškoti atsakymų į pagrindinius identiteto klausimus: „kas aš“; „kodėl aš toks, koks esu“; „kokių aš noriu būti“. Tai yra vertybių, požiūrio bei įsitikinimo formavimosi procesas (Erikson, 1994).

PROFESINIO IDENTITETO PAIEŠKOS - Atlikdamas tam tikras su darbu susijusias užduotis, paauglys gali suprasti, kokios profesinės sritys jam geriausiai sekasi (Marcia 1966, 1980; King, 2004).

SEKSUALINIO TAPATUMO PAIEŠKOS - Paauglys turi išspręsti vidinius konfliktus, susijusius su juo lytiniu vaidmeniu. Bandomieji paauglio įsipareigojimai, kuria sąlygas santykiams, kuriems būdingas intymumas (Marcia 1966, 1980).

SOCIALINIO VAIDMENS PAIEŠKOS - Paauglystės pabaigoje asmuo išbanda naujus socialinius vaidmenis: pirmieji darbo santykiai; atsakomybės už save prisiėmimas; įstatymiškai įgyjamas suaugusio žmogaus statusas; teisė vairuoti automobilį; teisė vartoti alkoholį; galimybė palikti tėvų namus (Scheppingen, Jackson, Specht ir kt., 2016, p. 452).

I. FIZINĖ BRANDA

SUBRENDEŲ KŪNAS - Paauglys atrodo kaip suaugęs žmogus. Pasiekama fizinė branda (Žukauskienė, 2012, p. 489).

LYTINĖ BRANDA - Mergaitės lytiškai subręsta 16–17 metų. Berniukai 19–21 metų. Normaliai funkcionuoja visi lytiniai organai (Žukauskienė, 2012, p. 489).

SMEGENŲ POKYČIAI - Išsivystę apie 80% smegenų sričių. Kaktinė smegenų sritis galutinai išsivysto tik 25–30 metų tarpe (Žukauskienė, 2012, p. 492).

II. KOGNITYVINĖ BRANDA

ABSTRAKTAUS MĄSTYMO GEBĖJIMAI - Tai gebėjimas mąstyti bei diskutuoti apie objektus, principus ir idėjas, kurių fiziškai nėra. Pavyzdžiui, kas yra tiesa, laisvė, meilė, teisybė, demokratija (Piaget, 1950).

SOCIALINIŲ PROBLEMŲ SPRENDIMAS - Realų gyvenimiškų problemų sprendimas yra kognityvinis-emocinis procesas. Šis procesas padeda sugalvoti veiksmingus sprendimus sprendžiant realią problemą (D’Zurilla, 1996).

METAKOGNITACIJA - Sugebėjimas galvoti apie mąstymo procesus. Tai apima savo pažintinių gabumų stebėjimą bei valdymą. Šie gebėjimai paaugliams leidžia geriau save kontroliuoti ir efektyviai mokytis. (Žukauskienė, 2012, p. 516).

IŠMINTIS FORMAVIMASIS - Išmintis yra žinių, patirties, supratimo, atsargumo panaudojimas, ieškant ir priimant problemų sprendimus. Šie sugebėjimai padidėja 14–25 metų amžiuje ir toliau vystosi visą likusį gyvenimą (Pasupathi, Staudinger ir Bates, 2001).

1 pav. Vėlyvosios paauglystės asmens brandos modelis (sudaryta autorių)

Kyla klausimas, kuriuos iš paminėtų asmens brandos kriterijų ir indikatorių atspindi asmens brandos koncepcija Lietuvoje. Kokią brandą turėtų būti pasiekęs asmuo, baigdamas vidurinį ugdymą Lietuvoje.

2. Tyrimo metodologija

Šiuo kokybiniu tyrimu siekiama nustatyti asmens brandos vėlyvojoje paauglystėje indikatorius Lietuvos konceptualiuosiuose švietimo dokumentuose. Tyrimo objektas – asmens brandos indikatoriai konceptualiuosiuose švietimo dokumentuose.

Duomenų rinkimo metodas – dokumentų analizė. Dokumentai pasirinkti taikant šiuos kriterijus: (1) nacionaliniai Lietuvos švietimo dokumentai, kuriais remiantis formuojamas bendrasis ugdymas Lietuvoje; (2) strateginiai švietimo dokumentai, kuriuose numatomos Lietuvos švietimo vystymo kryptys; (3) ne senesni nei dešimties metų dokumentai. Remiantis kriterijais atrinkti šie švietimo dokumentai: Lietuvos švietimo įstatymas (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011); Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ (Dėl valstybinės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo, 2012 m. gegužės 15 d. Nr. XI-2015, 2012); Valstybinė švietimo strategija 2013–2022; Geros mokyklos koncepcija (Dėl Geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1308, 2015); Pradinio, vidurinio ir pagrindinio ugdymo aprašas (Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015); Bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairės (Dėl bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairių patvirtinimo, 2017 m. liepos 11 d. Nr. XIII-627, 2017); Bendrųjų programų atnaujinimo gairės (Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019). Surinktų duomenų apdorojimo metodas – turinio analizė. Turinio analizė atlikta taikant šiuos kriterijus: (1) dokumentai skaityti nuo seniausio iki naujausio; (2) dokumentuose ieškota raktažodžio – branda ir su ja susijusių sąvokų. Remiantis surinktais duomenimis sudarytas hipotetinis brandaus asmens profilis (žr. 2 pav.). Šis modelis palygintas su literatūros analizės pagrindu sudarytu vėlyvosios paauglystės asmens brandos modeliu (žr. 3 pav.).

3. Tyrimo rezultatai – asmens brandos indikatoriai konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose

Šiame skyriuje pateikiami atlikto Lietuvos švietimo dokumentų turinio apžvalgos rezultatai. Šia apžvalga buvo siekiama nustatyti, kaip asmens branda yra apibrėžiama konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose. Pateikiama 7 strateginių švietimo dokumentų apžvalga: (1) Lietuvos švietimo įstatymas (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011); (2) Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ (2012); Valstybinė švietimo strategija 2013–2022; Geros mokyklos koncepcija (2015); Pradinio, vidurinio ir pagrindinio ugdymo aprašas (2015); Bendrojo ugdymo kaitos gairės (2017); Bendrųjų programų atnaujinimo gairės (2019). Pasirinkti nacionalinio lygmens strateginiai Lietuvos švietimo dokumentai, kuriais remiantis yra formuojamas bendrasis ugdymas Lietuvoje. Pasirinktuose dokumentuose ieškoma asmens ar asmenybės brandos kaip pagrindinio ugdymo rezultato kriterijų.

Lietuvos švietimo įstatyme (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011) teigiama, kad „Išsilavinimas – Lietuvos

Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka pripažįstama asmens tam tikro lygio branda, kompetencija, kvalifikacija“ (p. 1). Išsilavinimas apibrėžiamas kaip branda, kompetencija ir kvalifikacija, tačiau įstatyme pateikiamos tik kompetencijos ir kvalifikacijos apibrėžtys: „kompetencija – gebėjimas atlikti tam tikrą veiklą, remiantis įgytų žinių, mokėjimų, įgūdžių, vertybinių nuostatų visuma; kvalifikacija – Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka pripažįstama asmens turimų kompetencijų arba profesinės patirties ir turimų kompetencijų, reikalingų tam tikrai veiklai, visuma“ (p. 2). Branda Švietimo įstatyme nėra apibrėžta, tad sunku įvertinti, kokią brandą asmuo pasiekia. Siekiamą ugdyti asmens brandą galima sieti su pirmuoju švietimo tikslu, kuriuo numatoma asmens vertybinė orientacija. Įstatyme teigiama, kas asmuo turėtų tapti „doru, siekiančiu žinių, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusi žmogumi, išlavinti dabartiniam gyvenimui svarbius jo komunikacinius gebėjimus, padėti įsisavinti žinių visuomenei būdingą informacinę kultūrą (...) šiuolaikinę socialinę kompetenciją ir gebėjimus savarankiškai kurti savo gyvenimą ir sveikai gyventi“ (p. 5). Remdamiesi pirmuoju švietimo tikslu, galime daryti išvadą, kad išsilavinimo dėka asmuo turi išsiugdyti vertybes ir socialines kompetencijas, kurios jam padėtų sėkmingai konkuruoti darbo rinkoje ir kurti asmeninį gyvenimą. Kiekvienu švietimo lygmeniu asmuo įgyja tam tikras vertybes ir kompetencijas (žr. 1 lentelę). Pradiniame ugdyme asmuo turi pasiekti: „dorinės ir socialinės brandos pradmenis“ (p. 7). Pagrindiniame ugdyme asmuo turėtų pasiekti „dorinės, sociokultūrinės ir pilietinės brandos pagrindus (...) tautinį sąmoningumą“ (p. 8). Viduriniame ugdyme asmuo turėtų būti pasiekęs: „bendrąjį dalykinį, sociokultūrinį, technologinį raštingumą, dorinę, tautinę ir pilietinę brandą, profesinės kompetencijos pradmenis“ (p. 8). Kiekvienu švietimo lygiu asmuo turi pasiekti dorą, socialinę brandą ir tautinę – pilietinę brandą. Pradiniame ugdyme asmuo įgyja brandos pradmenis, pagrindiniame ugdyme – brandos pagrindus, o viduriniame ugdyme – brandą (kaip galutinį rezultatą). Analizuojant Švietimo įstatymą kyla klausimas, ar šios brandos yra realiai pasiekiamos? Kaip brandos egzaminai atspindi asmens dorinę, tautinę ir pilietinę brandą?

1 lentelė. Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo paskirtis (adaptuota remiantis Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011)

LIETUVOS ŠVIETIMO ĮSTATYMAS (2011)		
Pradinio ugdymo paskirtis	Pagrindinio ugdymo paskirtis	Vidurinio ugdymo paskirtis
Suteikti asmeniui dorinės ir socialinės brandos pradmenis , kultūros, taip pat ir etninės, pagrindus, elementarų raštingumą, padėti jam pasirengti mokytis pagal pagrindinio ugdymo programą.	Suteikti asmeniui dorinės, sociokultūrinės ir pilietinės brandos pagrindus , bendrąjį raštingumą, technologinio raštingumo pradmenis, ugdyti tautinį sąmoningumą, išugdyti siekimą ir gebėjimą apsispręsti, pasirinkti ir mokytis toliau.	Padėti asmeniui įgyti bendrąjį dalykinį, sociokultūrinį, technologinį raštingumą, dorinę, tautinę ir pilietinę brandą , profesinės kompetencijos pradmenis.

Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ (Dėl valstybinės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo, 2012 m. gegužės 15 d.

Nr. XI-2015, 2012) teigiama, kad „Lietuva sumani šalis, kurioje gera gyventi ir dirbti“ (p. 5). Šią sumanią šalį kuria „**atsakingi, kūrybingi ir atviri žmonės**“. Strategijoje apibrėžiamos pagrindinės vertybės: „**Atvirumas** kitokiam požiūriui, pozityvioms iniciatyvoms, dialogui, bendradarbiavimui, naujovėms; **Kūrybingumas** generuojant vertingas idėjas ir jas įgyvendinant, iššūkius vertinant kaip naujas galimybes savo sėkmei kurti; **Atsakomybė** už savo veiksmus, moralumas, aktyvus rūpinimasis ne tik savimi, bet ir savo aplinka, bendruomene, savo šalimi.“ Siekiant įgyvendinti šią strategiją – svarbų vaidmenį atlieka švietimas, kuris turi ugdyti atsakingą, kūrybingą ir atvirą žmogų. Kurio švietimo sistemos lygmeniu asmuo turi įgyti konkrečias vertybes, dokumente nėra detalizuojama. Taip pat nėra aišku, kaip pamatuoti, ar asmuo šias vertybes pasiekia.

Valstybinėje švietimo 2013–2022 metų strategijoje teigiama (Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo, 2013 m. gruodžio 23 d. Nr. XII-745, 2013), kad „Pagrindinis strateginis tikslas – paversti Lietuvos švietimą tvariu pagrindu valstybės gerovės kėlimui, ugdyti **veržliam ir savarankiškam** žmogui, **atsakingai ir solidariai** kuriančiam savo, Lietuvos ir pasaulio ateitį“. Taigi Lietuvos švietimu siekiama ugdyti veržlų, savarankišką, atsakingą ir solidarių žmogų, kuris geba kurti savo ir valstybės ateitį.

Geros mokyklos koncepcijoje (Dėl Geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1308, 2015) svarbiausias geros mokyklos aspektas – tai ugdomos asmenybės ūgtis. Asmenybės ūgtį apibūdina šie bruožai: „**asmenybės branda** (savivoka, savivertė, vertybinis kryptingumas ir gyvenimo būdas); **pasiekimai** (mokinių įgytų bendrųjų ir dalykinių kompetencijų visuma); **pažanga** (per tam tikrą laiką pasiekimas lygis, atsižvelgiant į mokymosi startą bei asmenines raidos galimybes, mokiniui optimalų tempą ir bendrosiose ugdymo programose numatytus reikalavimus)“ (p. 4). Taigi, remdamiesi šiuo dokumentu, galime daryti prielaidą, kad asmenybės brandą sudaro keturi pagrindiniai bruožai: (1) **savivoka**; (2) **savivertė**; (3) **vertybinis kryptingumas**; (4) **gyvenimo būdas**. Geros mokyklos koncepcijoje (2015) asmenybės branda, pasiekimai arba žinios ir asmeninė pažanga yra išskiriami kaip trys pagrindiniai asmenybės ūgties bruožai. Asmenybės branda ir pasiekimai yra ne tas pats. Įdomu tai, kad Lietuvoje valstybiniai brandos egzaminai vadinami „brandos“, tačiau jie tikrina asmeninę pažangą ir pasiekimus. Kyla klausimas, kaip švietimo sistemoje yra patikrinama asmens branda?

Pradinio, vidurinio ir pagrindinio ugdymo apraše (Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015) apibrėžiama, kad ugdymo(si) rezultatai – „palaipsniui įgyjamos **dvasinę, intelektinę ir fizinę** asmens brandą rodančios kompetencijos, apimančios žinias, supratimą, gebėjimus ir nuostatas“ (p. 1). Remiantis šia sąvoka galima daryti prielaidą, kad dvasinę, intelektinę ir fizinę brandą sudaro kompetencijos. Dokumente teigiama, kad kiekvienas mokinys turėtų tapti oria, dorovinga, sveikatą puoselėjančia, atsakinga ir ateitį kuriančia asmenybe. Taip pat šiame dokumente teigiama: „Svarbiausi mokinių ugdymo(si) pagal pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programas rezultatai – **optimali asmenybės branda, kaip mokinio įgytų bendrųjų ir dalykinių kompetencijų visuma**“ (p. 4). Taigi, remiantis šiuo švietimo dokumentu, galima daryti prielaidą, kad asmenybės branda yra sudaryta iš kompetencijų. Integralūs ugdymo rezultatai skirstomi į šias kompetencijas: (1) **asmenines**; (2) **mokėji-**

mo mokytis; (3) komunikavimo; (4) pažinimo; (5) socialines-pilietines; (6) kultūrinės; (7) kūrybiškumo. Išvardytos kompetencijos apima žinias, gebėjimus, įgūdžius ir nuostatas, kurios yra įgyjamos mokantis atskirų dalykų, dalyvaujant formaliojo ir neformaliojo ugdymo veiklose. Šių kompetencijų turinys išskleidžiamas bendrosiose ugdymo programose, tad, siekiant supranti, kaip mokiniai šias kompetencijas pasiekia, reikėtų išanalizuoti visą bendrojo ugdymo programą. Pradinio, vidurinio ir pagrindinio ugdymo apraše (Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015) aprašytas mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimas. Dokumente teigiama, kad Lietuvoje yra taikomas formuojamasis vertinimas, diagnostinis ir kaupiamasis vertinimas. Taip pat dokumente papildoma, kad „**kompetencijos**, ypač **nuostatų dėmuo**, vertinamos ir įsivertinamos mokinių ir mokytojo sąveikoje, dialoguose, diskusijose, renkant ir kaupiant kokybinius kompetencijų įrodymus (mokinių darbai, įvertinimai, įsivertinimai, komentarai, refleksijos) **vertinimo aplankuose**“. Taigi remiantis pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo aprašu (Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015) galima daryti išvadą, kad asmens branda yra suvokiama kaip kompetencijų visuma, o kompetencijos yra vertinamos mokytojo ir mokinio sąveika – kaupiant kompetencijų įrodymus. Tai reiškia, kad vidurinį ugdymą baigiantis mokinys turėtų žinoti savo kompetencijas ir gebėti jas pagrįsti kokybiniais įrodymais. Kognityviniai mokinių gebėjimai yra skirstomi į tris gebėjimų grupes: (1) žinios ir supratimas; (2) žinių taikymo gebėjimai; (3) aukštesnieji mąstymo gebėjimai – problemų sprendimas. Kognityviniai gebėjimai vertinami taikant diagnostinio vertinimo užduotis, kontrolinius darbus, tarptautinius ir nacionalinius mokinių pasiekimų tyrimus ir patikrinimus. Šie patikrinimai vykdomi taikant mokiniams iš anksto žinomus kriterijus. Remiantis šia mintimi, galima daryti išvadą, kad valstybiniai brandos egzaminai – kognityvinių gebėjimų patikrinimas, kuriuo siekiama nustatyti žinias ir pažangą. Tačiau šis patikrinimas neapima asmenybės ūgties – neatspindi asmens brandą rodančių kompetencijų.

Bendrojo ugdymo mokyklų kaitos gairėse (Dėl bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairių patvirtinimo, 2017 m. liepos 11 d. Nr. XIII-627, 2017) teigiama, kad „Asmenybės brandai ir individualioms galimybėms atskleisti yra svarbi racionali visų ugdymo sričių pusiausvyra“ (p. 5). Dokumente teigiama, kad ugdymo turinys turi būti siejamas su aktualiais darnaus vystymosi ir kultūros kontekstais, skiriama dėmesio mokinio emocinio intelekto ir pilietiškumo ugdymui. Bendrojo ugdymo kaitos gairėse (2017) numatomi 3 pagrindiniai rezultatai: (1) „Parngti į kompetencijų plėtotę orientuotas bendrojo ugdymo programas“; (2) „Užtikrinti tinkamus materialiuosius mokymo (mokymosi) išteklius“; (3) „Tobulinti asmeninių mokymosi pasiekimų vertinimo sistemą“ (p. 4). Dokumente asmenybės branda nėra apibrėžiama. Tačiau pirmasis siekiamas rezultatas, orientuotas į kompetencijų plėtotę, leidžia suprasti, kad asmenybės branda yra siejama su kompetencijomis: „Kompetencijos integruoja žinias, gebėjimus ir vertybines nuostatas, jie plėtojami ir pritaikomi mokantis įvairių mokomųjų dalykų, dalyvaujant neformaliojo švietimo programose, įvairiose praktinėse mokyklos ir bendruomenės veiklose“ (p. 4). Taip pat dokumente numatomi kompetencijų vertinimo pokyčiai – daugiau dėmesio skiriant formuojamajam vertinimui – mo-

kinio ir mokytojo sąveikoje. Dokumente nustatoma, kaip turėtų būti vertinama mokinio branda: „Mokinio brandos įvertinimas (brandos atestatas) grindžiamas **11–12 klasių rezultatų kaupiamuoju** (pažangos) **vertinimu**, įskaitant **brandos egzaminus** ir pasirinktos srities **brandos darbą** bei **neformaliojo ugdymo** (mokslo, meno, sporto) ir visuomeninės veiklos **pasiekimus**“ (p. 4). Taigi, remiantis šia mintimi galima daryti išvadą, kad mokinio asmens brandą atspindi 11–12 klasės metiniai dalykų pažymiai, brandos egzaminų rezultatai, brandos darbo rezultatas ir neformaliojo ugdymo pasiekimai. Galima daryti prielaidą, jog numatoma, kad brandos darbas privalomas visiems mokiniams. Kyla klausimas, kaip brandos atestate atsispindės mokinio neformaliojo ugdymo pasiekimai?

Bendrujų programų atnaujinimo gairėse (Dėl bendrujų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019) siūloma stiprinti asmens savybių ir vertybių ugdymą bei sukurti sąlygas pasiekti aukštesnius ugdymo rezultatus (žr. 2 lentelę). Šiame apraše detalizuojama, kokias asmens savybes asmuo turėtų pasiekti švietimo pagalba: vertybines nuostatas; socialinių ir emocinių gebėjimų; pasitikėjimo savimi; atsparumo įtakai; kūrybiškumo; pagarbos bei tolerancijos; tautinės savimonės; pilietiškumo; demokratiškumo bei tvarumo principų.

2 lentelė. Bendrujų programų atnaujinimo kryptys (adaptuota remiantis „Dėl bendrujų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019“)

Bendrujų programų atnaujinimo kryptys (2019):	
(1) Stiprinti asmens savybių ir vertybių ugdymą.	(2) Sukurti sąlygas kiekvienam mokiniui įgyti aukštesnius pasiekimus.
„stiprinti asmens vertybinių nuostatų, socialinių ir emocinių gebėjimų, pasitikėjimo savo galiomis, atsparumo, kūrybiškumo ugdymą; sistemaiškai įtraukti pasitikėjimo, pagarbos ir tolerancijos kitokiai nuomonei, kultūrų įvairovei, tautinės savimonės, pilietiškumo, demokratinio dialogo kultūros ir darnaus vystymosi nuostatų ugdymą“ (p. 8).	„sukurti sąlygas kiekvienam mokiniui įgyti aukštesnius pasiekimus , suteikiant tvirtus ir tvarius žinių pagrindus ; mokomųjų dalykų turiniu ugdinti kompetencijas ; prasmingai įtraukti aktualų turinį, skirtą ugdyti mokinių kompetencijas; numatyti ugdymo(si) galimybes įvairiuose kontekstuose; įtvirtinti sąsajas tarp pakopų, ugdymo sričių ir dalykų; užtikrinti ugdymo tikslų, turinio įgyvendinimo ir pasiekimų vertinimo dermę“ (p. 8).

Bendrujų programų atnaujinimo gairėse (2019) apibrėžiama asmeninės brandos koncepcija Lietuvoje: „Asmeninė branda reiškia **kompetencijų visumą**, leidžiančią apsispręsti dėl savo profesinės karjeros, asmeniniu indėliu prisidėti prie Lietuvos, Europos ir pasaulio bendruomenės ir pažangios ekonomikos darnaus vystymosi“ (p. 8). Taigi šiame dokumente teigiama, kad **asmeninė branda yra kompetencijų visuma**. Šios kompetencijos mokyklą baigiančiam asmeniui padeda pasirinkti profesinę kryptį bei kurti darnią bendruomenę ir ekonomiką. Toliau dokumente detalizuojama, kokias kompetencijas mokinys turi pasiekti bei detalizuojami kompetencijų indikatoriai (žr. 2 pav.). Taigi baigdami bendrąjį ugdymą mokiniai turėtų pasižymėti šiomis kompetencijomis: (I) socialine, emocine ir sveikos gyvensenos; (II) pažinimo; (III) kūrybiškumo; (IV) pilietine; (V) kultūrine; (VI) komunikavimo.

I. Socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos kompetencija - „mokinys: pasitiki savimi ir siekia tobulėti; pažįsta ir valdo savo emocijas ir elgesį; suvokia savo asmenines savybes, stiprybes ir gabumus; laikosi sveikos gyvensenos principų; kelia ilgalaikius ir trumpalaikius tobulėjimo tikslus ir save motyvuoja jų siekti, planuoja savo profesinio gyvenimo kryptis; atpažįsta kitų žmonių jausmus; gerbia įvairias nuomones, pripažįsta žmonių panašumus ir skirtumus; sėkmingai bendrauja ir bendradarbiauja; konstruktyviai sprendžia tarpasmeninius konfliktus; atsiprieja neįgijamai įtakai; prireikus ieško pagalbos ir tinkamai ją suteikia; atsakingai elgiasi priimdami sprendimus ir geba numatyti sprendimų pasekmes; dalyvauja kuriant bendruomenės, visuomenės gerovę“ (p. 9).

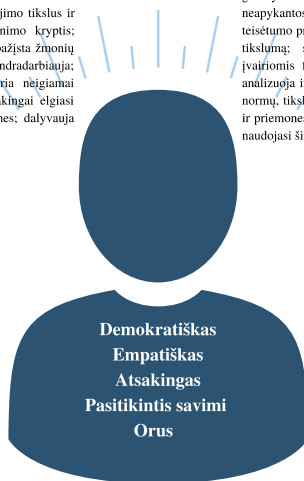
II. Pažinimo kompetencija - „mokinys: vertina pažinimą kaip esminę asmenį ir visuomenės tobulėjimo sąlygą; pažįsta ir domisi gamtine ir visuomenės gyvenimo (politinio, socialinio, kultūrinio) tikrove; turimų žinių pagrindu konstruoja naują žinojimą; tyrinėja tikrovės reiškinius, jų sąsajas prasmingai pasirinkdamas tyrimo objektą ir metodus, vertina gautus rezultatus ir pagrindžia išvadas; kelia probleminius klausimus, išskiria sprendinias problemas ir sritis, kurioms reikalingi pokyčiai, vertina įvairias pokyčių alternatyvas, jų moralines, socialines, ekonomines ir ekologines pasekmes; interpretuodamas ir siekdamas įvairių sričių žinias, kuriasi vientisą pasaulvaizdį; planuoja savo mokymąsi, kryptingai mokosi, apmąsto, kaip jam pasisekė ir ką daryti toliau“ (p. 9 – 10).

III. Kūrybiškumo kompetencija - „mokinys: pasitiki savo kūrybinėmis galimybėmis; kūrybiškai mąsto; kelia originalias idėjas, teikia savitus vertinimus ir problemų sprendimo variantus; įvelgia daktų ar reiškinį kūniškumą, atranda netikėtus jų sąsajas; kuria remdamasis vaizdžiais ir patirtimi, naudodamas kūrybinės raiškos būdus ir priemones; atkakliai ir susitelkęs dirba įgyvendindamas savo sumanymus, nebijo klysti, pradėti iš naujo; nebijo rizikuoti, yra atviras naujoms idėjoms ir iššūkiams, pakantus neapibrėžtumui, turi savo nuomonę, bet paosis moralinių ir kultūrinių vertybių“ (p. 10).

VI. Komunikavimo kompetencija - „mokinys: vertina komunikavimo svarbą žmogui ir visuomenei; suvokia šiuolaikinių medių teikiamas galimybes ir medijomis daromą poveikį žmogui ir visuomenei; nepakantus neapykantos kultūros skleidimui; komunikuoja laikydamasis moralės ir teistumo principų, jaučia atsakomybę už teikiamos informacijos tikrumą ir tikslumą; savo požiūrį, teiginius pagrindžia argumentais; supranta įvairiomis formomis pateikiamą informaciją (žodinę, grafinę ir kt.), ją analizuoja ir kritiškai vertina; praktiškai taiko kalbos žinias, laikosi kalbos normų, tiksliai ir tinkamai vartoja sąvokas; taiko komunikavimo strategijas ir priemones, atsižvelgdamas į tikslą, adresatą ir situaciją; saugiai ir etiška naudojasi šiuolaikinėmis komunikacinėmis technologijomis“ (p. 10).

V. Kultūrinė kompetencija - „mokinys: suvokia save kaip kultūros paveldėtoją ir kūrėją; įsipareigoja savo tautos, šalies kultūros tęstinumui; pažįsta, analizuoja ir interpretuoja Lietuvos, Europos kultūros tradicijas, paveldą ir dabartį; susipažįsta su pasaulio kultūrų įvairove; ugdo estetišką suvokimą ir jautrumą grožiui; analizuoja ir vertina mokslo, meno, politikos, visuomenės veikėjų reikšmę kultūros raidai ir dabarčiai; puoselėja kultūros paveldą, šiuolaikinius kultūros objektus ir reikšinius, dalyvauja mokyklos, bendruomenės, šalies kultūriname gyvenime“ (p. 10).

IV. Pilietinė kompetencija - „mokinys: supranta, kad darnus Lietuvos valstybės gyvenimas remiasi solidarumu, pasitikėjimu, įsipareigojimu savo pilietinei visuomenei principais; turi pilietinę sąvimonę ir savivertę; pažįsta, perima Lietuvos, Europos istorinį ir kultūrinį palikimą; pažįsta ir supranta visuomenės raidos tendencijas, demokratines visuomenės prigimtį, jos gyvenimo principus, normas ir taisykles; naudojami savo teisėmis ir atsakingai atlieka pareigas, laikosi įstatymų, dalyvauja pilietinės visuomenės gyvenime; suvokia šalies ir pasaulio globalias problemas ir pagal išgales prisideda prie jų sprendimo, savo veiklą grindžia darnaus vystymosi principais“ (p. 10).

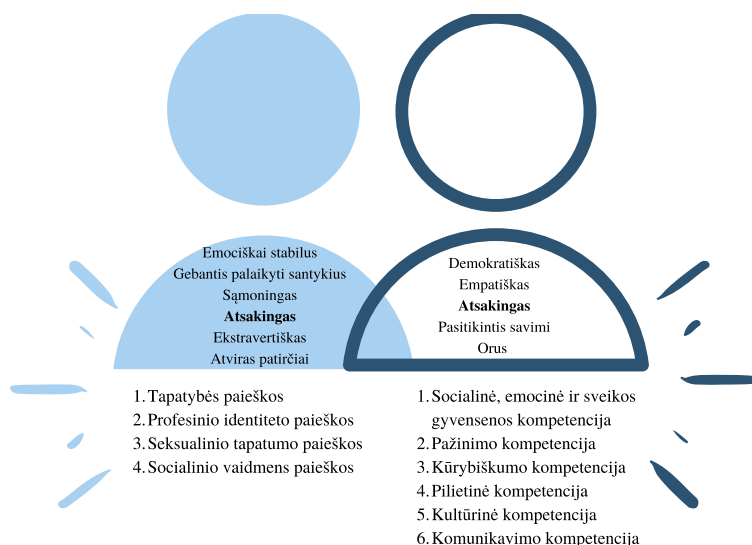
2 pav. *Asmens brandos kompetencijos ir vertybinės nuostatos (adaptuota remiantis „Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019“)*

Apibendrinant atliktą dokumentų apžvalgą galima teigti, kad asmens branda Lietuvoje yra tapatinama su kompetencijų visuma. Lietuvos švietimo įstatyme asmens branda nėra apibrėžta, tačiau pateikiamas kompetencijos apibrėžimas. Kompetencija – gebėjimas atlikti veiklą, remiantis žinių, įgūdžių, gebėjimų ir vertybių visuma. Švietimo įstatyme (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011) nurodoma, jog baigęs vidurinį ugdymą asmuo turėtų būti pasiekęs bendrąjį dalykinį, sociokultūrinį, technologinį raštingumą, dorinę, tautinę ir pilietinę brandą (nors branda nėra apibrėžta) ir profesinės kompetencijos pradmenis. Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ (2012) švietimui suteikiama atsakomybė paruošti atsakingus, kūrybingus ir atvirus žmones, kurie keis Lietuvą. Valstybinėje švietimo strategijoje 2013–2022 (Dėl valstybinės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo, 2012 m. gegužės 15 d. Nr. XI-2015, 2012) siekiama ugdyti veržlų, savarankišką, atsakingą ir solidarių žmonių. Pirmasis strateginis dokumentas, kuriame apibrėžiama asmens branda, – Geros mokyklos koncepcija (Dėl Geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1308, 2015). Šiame dokumente asmenybės brandą sudaro keturi pagrindiniai indikatoriai: (1) savivoka; (2) savivertė; (3) vertybinis kryptingumas ir (4) gyvenimo būdas. Įgyti bendrieji dalykiniai pasiekimai ir asmeninė pažanga atskirta nuo asmenybės brandos. Tais pačiais metais išleista Pradinio, vidurinio ir pagrindinio ugdymo apraše

(Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309, 2015) asmens branda apibrėžiama kaip dvasinę, intelektinę ir fizinę asmens brandą rodančios kompetencijos. Dokumente teigiama, kad kompetencijos yra vertinamos mokytojo ir mokinio sąveikoje, kaupiant kokybinius kompetencijų įrodymus. Tai reiškia, kad vidurinį ugdymą baigiantis mokinys turėtų žinoti savo kompetencijas bei gebėti jas pagrįsti kokybiniais įrodymais. O kognityviniai mokinių gebėjimai yra pamatuojami nacionaliniais mokinių pasiekimų patikrinimais (brandos egzaminais). Bendrojo ugdymo mokyklų kaitos gairėse (Dėl bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairių patvirtinimo, 2017 m. liepos 11 d. Nr. XIII-627, 2017) numatomi kompetencijų vertinimo pokyčiai – daugiau dėmesio skiriant formuojamajam vertinimui – mokytojo ir mokinio sąveikoje. Dokumente apibrėžta, kad mokinio brandos įvertinimas turėtų būti grindžiamas 11–12 klasių rezultatų kaupiamuoju vertinimu, brandos egzaminų rezultatais, brandos darbo rezultatu ir neformaliojo ugdymo bei visuomeninės veiklos pasiekimais. Dokumentas suponuoja idėją, kad brandos darbas bus privalomas visiems ir kad neformaliojo švietimo rezultatai atsispindės brandos atestate. Bendrųjų programų atnaujinimo gairėse (Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317, 2019) pateikiama asmens brandos koncepcija, kuri suvokiama kaip kompetencijų, kurios padės asmeniui apsispręsti dėl karjeros kelio bei prisidėti prie pasaulio ekonomikos ir darnaus vystymosi puoselėjimo, visuma (žr. 2 pav.). Apibendrinant atliktą dokumentų apžvalgą, galima daryti prielaidą, kad kompetencijos – tai realūs gebėjimai sėkmingai atlikti veiklą. Tačiau ar iš tiesų mokyklą baigęs asmuo pasiekia šias socialines, emocines, sveikos gyvensenos, pažinimo, kūrybiškumo, komunikavimo, kultūrinės, pilietinės kompetencijas bei geba būti sėkmingas šiose srityse? Skaitant kompetencijų aprašymus, kyla klausimas, ar mokytojai yra pasiekę šias kompetencijas, pavyzdžiui: „kelia ilgalaikius ir trumpalaikius tobulėjimo tikslus“; „ižvelgia daiktų ir reiškinių kitoniškumą“; „laikosi sveikos gyvensenos principų“. Jeigu suaugę žmonės nėra pasiekę tokių kompetencijų, tai kaip galima tikėtis šių rezultatų iš mokinių, kurie dar yra besiformuojančios asmenybės. Atliktas tyrimas atskleidžia svarbą ištirti, kokias kompetencijas mokiniai pasiekia įgydami brandos atestatą.

Lyginant vėlyvosios paauglystės asmens brandos modelį, sudarytą remiantis mokslinės literatūros apžvalga, ir Bendrųjų programų atnaujinimo gairėse apibrėžtą asmens brandą (žr. 3 pav.), galima daryti išvadą, kad asmens branda Lietuvoje suvokiama kaip kompetencijų visuma, o literatūroje – kaip nuolatinis raidos procesas. Remiantis Lietuvos švietimo įstatymu (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281, 2011) kompetencija apibrėžiama kaip gebėjimas atlikti veiklą, remiantis žinių, įgūdžių, gebėjimų ir vertybių visuma. Tai reiškia, kad baigdamas mokyklą asmuo jau turi gebėti sveikai gyventi, būti emociškai stabilus, socialus. Mokinys turėtų gebėti tyrinėti, kelti probleminius klausimus, pasižymėti kritiniu mąstymu. Taip pat būti kūrybiškas, originaliai mąstantis, kitoniškas. Abiturientas turėtų pasižymėti politine kultūra, kultūrine kompetencija ir puikiais komunikavimo gebėjimais. Tačiau mokslinės literatūros apžvalga suponuoja, kad vėlyvosios paauglystės asmenybės raidos etape asmuo dar tik turi būti savojo identiteto paieškose. Erikson (1994) teigia, kad tapatybės sukūrimas yra pagrindinė vėlyvosios paauglystės užduotis. Mokykla galėtų padėti

asmeniui atskleisti jo stipriąsias asmenybės puses, padėti save geriau pažinti. Švietimo būklės apžvalgos tyrimas Lietuvoje (2019) atskleidžia, kad ugdymo ir mokinių patirčių sritis mokykloje yra vertinama prasčiausiai. Siektinos mokinių brandos stoka įrodo ir mokinių rūkymo, alkoholio vartojimo, narkotinių medžiagų vartojimo, savižudybių ir patyčių statistika. Vėlyvojoje paauglystėje abiturientas turėtų ieškoti asmeninės tapatybės, profesinio identiteto, seksualinio tapatumo bei socialinio vaidmens. Tai reiškia, kad vėlyvojoje paauglystėje asmenybė dar nėra iki galo susiformavusi. Net fizinė asmens branda dar nėra galutinai įvykusi – iki 30 metų toliau formuojasi smegenys, atsakingos už vykdomųjų funkcijų veiklą: planavimą, dėmesio koncentravimą, impulsų kontrolę, darbinę atmintį (Žukauskienė, 2012). Šie kognityviniai gebėjimai yra ypač svarbūs profesinėje srityje ir tęsiant mokslus.

3 pav. Vėlyvosios paauglystės asmens brandos modeliai: kairėje – mokslinės literatūros pagrindu autorių sudarytas modelis; dešinėje – Bendrųjų programų atnaujinimo gairėse (2019) numatyta asmens branda

Remiantis „Didžiojo penketo“ asmenybės bruožų teorija (Klimstra, Hale, Raaijmakers ir Meeus, 2012), asmuo turėtų ugdyti šiuos bruožus: emocinį stabilumą; sąmoningumą – atsakomybę; ekstraversiją; gebėjimą palaikyti gerus santykius; atvirumą patirčiai. Šie bruožai vystosi visą gyvenimą – aktyviausiai iki 40 metų amžiaus. Visi šie bruožai atsispindi asmens brandos kompetencijose aprašytose Bendrųjų programų atnaujinimo gairėse (2019). Tačiau šie bruožai yra suvokiami kaip kompetencijų dalys, kurios padeda asmeniui būti sėkmingam. Būtų naivu tikėtis, kad mokyklą baigęs žmogus būtų jau pasiekęs šiuos bruožus – ypač emocinį stabilumą. Tyrimai rodo, kad nuo 20 iki 30 metų asmenys tampa vis emociškai stabilesni (Terracciano, McCrae ir Costa, 2010).

Atlikus mokslinės literatūros apžvalgą ir dokumentų analizę dar vis lieka neatsakytas pagrindinis klausimas – kaip valstybiniai brandos egzaminai atspindi asmens bran-

dą. Mokslinė literatūra ir dokumentų analizė įrodo, kad asmens branda yra sudaryta iš fizinės, kognityvinės ir psichosocialinės brandos. Lietuvoje asmens branda suvokiama kaip kompetencijų visuma. Nacionalinis egzaminų centras brandos egzaminą (toliau BE) apibrėžia kaip „fiksuito, kelių valandų trukmės laiko metu atliekamas mokinio žinių ir gebėjimų, apibrėžtų egzamino programoje, patikrinimas, naudojant „popieriaus ir pieštuko“ tipo užduotį su konkrečiais apibrėžtais klausimais ir numatomais teisingais atsakymais visiems tą egzaminą laikantiems mokiniams“ (NEC). Remiantis pateiktu apibrėžimu, galima daryti išvadą, kad egzaminas matuoja žinias ir asmeninę pažangą, tačiau asmens nuostatų ir kompetencijų nepatikrina. Kadangi BE tikrina tik kognityvinius mokinių gebėjimus, Lietuvoje buvo sukurta naujo tipo mokyklos baigimo užduotis – Brandos darbas (toliau BD). „Brandos darbas – per tam tikrą ilgesnį laiko tarpą procese mokinio atliekamas individualus tiriamasis ar kuriamasis darbas, skatinantis ir tikrinantis tuos jo gebėjimus, kuriuos sunku patikrinti „popieriaus ir pieštuko“ tipo užduotimi (pavyzdžiui, mokėjimo mokytis, komunikavimo, pažinimo, iniciatyvumo ir kūrybingumo, asmeninius)“ (NEC). Taigi remiantis brandos darbo apibrėžimu galima daryti išvadą, kad šiuo projektiniu darbu siekiama pamatuoti asmens brandos kompetencijas. Taigi šį darbą tikrai būtų galima sieti su branda, tačiau šis atsiskaitymas nėra privalomas. Mokiniai gali savanoriškai pasirinkti atlikti brandos darbą. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, 2020 metais gegužės mėnesį tik 122 abiturientai Lietuvoje pristatė savo atliktą brandos darbą. Daugiausia mokinių rengė biologijos, istorijos, chemijos ir informacinių technologijų brandos darbus (Nacionalinė švietimo agentūra, 2020).

Taigi atlikus asmens brandos atspindžių apžvalgą Lietuvos konceptualiuosiuose švietimo dokumentuose, dar vis nėra aišku, kaip yra užtikrinama, kad asmenys pasiektų asmens brandos kompetencijas bendrojoje ugdymo programoje. Išlaikęs brandos egzaminus mokinys įgyja brandos atestatą, kuris turėtų įrodyti jo brandą, tačiau atestatas įrodo mokinio dalykinės žinias, gebėjimus ir aukštesnius mąstymo gebėjimus.

Išvados

1. Atskleidus asmens brandos koncepciją mokslinėje literatūroje nustatyta, kad asmens branda yra skirstoma į tris kategorijas: fizinė branda; kognityvinė branda; psichosocialinė branda. Brandą pasiekęs žmogus turėtų sugebėti gyventi atsakingą, savarankišką gyvenimą. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad asmens ir asmenybės branda nėra tapačios sąvokos. Asmens branda – fizinė ir kognityvinė branda, o asmenybės branda – asmens bruožų rinkinys, leidžiantis asmeniui gyventi sėkmingą gyvenimą. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad asmenybės branda yra nuolat vykstanti raida. Pasiekęs asmenybės brandą vėlyvojoje paauglystėje mokinys turėtų pasižymėti šiais brandos indikatoriais: asmeninė tapatybės paieška; profesinio identiteto paieška; socialinio identiteto paieška; lytinio identiteto paieška; asmenybės bruožų puoselėjimas. Vėlyvojoje paauglystėje asmuo dar nėra galutinai susiformavęs. Toliau vyksta raidos procesai – tapatybės ieškojimas ir kūrimas plačiaja prasme.
2. Atskleidus asmens brandos indikatorius konceptualiuosiuose Lietuvos švietimo dokumentuose nustatyta, kad asmenybės branda yra apibrėžiama kaip kompetencijų

visuma: socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos kompetencija; kūrybiškumo kompetencija; kultūrinė kompetencija; pažinimo kompetencija; pilietinė kompetencija; komunikavimo kompetencija. Kompetencija yra suvokiama kaip gebėjimas sėkmingai atlikti veiklą, remiantis žiniomis, nuostatomis bei vertybėmis. Asmens brandos tapatinimas su kompetencijomis suponuoja idėją, kad mokyklą baigiantis asmuo jau yra susiformavęs individas, gebantis kurti sėkmingą savarankišką gyvenimą. Švietimo strateginiai dokumentai Lietuvoje yra orientuoti į asmenybės brandos ugdymą. Vadinasi, individas baigdamas mokyklą turėtų pažinoti savo asmeninius bruožus, stipriąsias ir silpnąsias asmenybės sritis, gebėti savarankiškai kurti sėkmingą gyvenimą. Kyla pagrindinis klausimas – kaip patikrinti, ar mokykla parengia brandžius asmenis. Nacionalinio egzaminų centro pateiktas brandos egzamino apibrėžimas atskleidžia, kad brandos egzaminas matuoja tris kognityvinių gebėjimų grupes: žinias, žinių taikymą ir aukštesnius mąstymo gebėjimus. O vertybinės nuostatos ir kompetencijos egzaminu nėra tikrinamos. Tad egzaminai mokinių asmenybės brandos neatskleidžia. Alternatyvus būdas pamatuoti mokinių kompetencijas – brandos darbas, kuris nėra privalomas ir nėra populiarus pasirinkimas tarp moksleivių. Atlikus Lietuvos švietimo konceptualiųjų dokumentų analizę, galima daryti išvadą, kad asmens brandos įrodymai turėtų būti fiksuojami mokytojo ir mokinio sąveikoje, renkant kokybinius kompetencijų įrodymus. O valstybiniai brandos egzaminai rodo mokinių žinias, numatytas egzamino programoje. Dokumentų analizė suponuoja, kad brandos atestatą mokinys įgyja atskleisdamas savo žinias, o ne kompetencijas ar vertybines nuostatas.

Literatūra

- Bleidorn, W., Klimstra, T., Denissen, J., Rentfrow, P., Potter, J., & Gosling, S. (2013). Personality Maturation Around the World: A Cross-Cultural Examination of Social-Investment Theory. *Psychological Science*, 24(12), 2530–2540.
- Boer, L., Klimstra, T., Branje, S., Meeus, W., & Denissen, J. (2019). Personality Maturation during the Transition to Working Life: Associations with Commitment as a Possible Indicator of Social Investment. *European Journal of Personality*, 33(4), 456–467.
- Cambridge Dictionary (2019). Meaning of maturity in English. [žiūrėta 2019-12-15]. Prieiga per internetą: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/maturity>.
- Cambridge Dictionary (2020). Meaning of teenager in English. [žiūrėta 2020-05-13]. Prieiga per internetą: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/teenager>.
- D' Zurilla, T. J., & Nezu, A. M. (1990). Development and preliminary evaluation of the Social Problem-Solving Inventory. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2(2), 156–163. [žiūrėta 2020.05.13]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.2.2.156>.
- Dėl bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairių patvirtinimo, 2017 m. liepos 11 d. Nr. XIII-627. (2017). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5a2423d26c7911e7aefa747e4b63286?jfwid=gvy9ziqz3>
- Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo, 2019 m. lapkričio 18 d. Nr. V-1317. (2019). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e3e9269009e511ea9d279ea27696ab7b>
- Dėl Geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1308. (2015). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/46675970a82611e59010bea026bdb259?jfwid=4q7c4697f>

- Dėl pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1309. (2015). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/481fb7d0a82611e59010bea026bdb259>
- Dėl valstybinės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo, 2012 m. gegužės 15 d. Nr. XI-2015. (2012). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.425517>
- Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo, 2013 m. gruodžio 23 d. Nr. XII-745. (2013). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.463390>
- Erikson, E. H. (1994). *Identity, youth, and crisis: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Greenberger E., Sorensen A. B. (1974). Toward a Concept of Psychosocial Maturity. *Journal of Youth and Adolescence*, 3(4).
- Hargrove, R., & Rice, A. (2015). The Challenge of Beginning. *International Journal of Art & Design Education*, 34(2), 159–168.
- HarperCollins Publishers (2019). Definition of ‘maturity’. [žiūrėta 2019-12-15]. Prieiga per internetą: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/maturity>.
- Kao, C.C. (1988). Christian maturity in psychosocial perspectives. In C. C. Kao & H. F. Beck (Eds.), *Maturity and the quest for spiritual meaning* (pp. 3–17). Lanham, MD: University Press of America.
- King, G. (2004). *Woman, child for sale: The new slave trade in the 21st century*. New York: Camberlain Brothers.
- Lexico.com (2020). Meaning of matriculation examination in English. [žiūrėta 2020-04-05]. Prieiga per internetą: https://www.lexico.com/definition/matriculation_examination.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr. XI-1281. (2011). [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105>
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*, 9(11), 159–187.
- Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human nature*. Arkana/Penguin Books.
- McCrae, R. R., Scally, M., Terracciano, A., Abecasis, G. R., & Costa, P. T., Jr. (2010). An alternative to the search for single polymorphisms: Toward molecular personality scales for the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(6), 1014–1024. [žiūrėta 2020.04.05]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1037/a0020964>.
- Nacionalinė švietimo agentūra (2020). Paskelbti brandos darbų rezultatai. [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <https://www.nsa.smm.lt/2020/06/08/paskelbti-brandos-darbu-rezultatai/>
- Nacionalinis egzaminų centras (NEC). Trumpai apie brandos darbo perspektyvas. [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: https://www.upc.smm.lt/naujienos/techno/failai/BD_perspektyvos.pdf
- Norvaiša, R. (2012). Lietuvos matematikos mokytojų asociacijos konferencija. Abstraktas mąstymo elementų ugdymas mokykloje: siekiamybė ar iliuzija? [žiūrėta 2020-04-12]. Prieiga per internetą: <http://norvaisa.lt/wp-content/uploads/2012/07/LMMA-konferencija-2012-12-28.pdf>.
- OECD (2017), Education in Lithuania, Reviews of National Policies for Education, OECD Publishing, Paris. [žiūrėta 2018-12-16]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1787/9789264281486-en>.
- Oi, K. (2019). Does degree completion improve non-cognitive skills during early adulthood and adulthood? *Journal of Adolescence*, 71, 50–62.
- Pasupathi, M., Staudinger, U. M., & Baltes, P. B. (2001). Seeds of wisdom: Adolescents’ knowledge and judgment about difficult life problems. *Developmental Psychology*, 37(3), 351–361. [žiūrėta 2020-05-13]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.3.351>.
- Piaget, J. (1950). *The psychology of intelligence*. New York: International University Press.
- Roberts, B. W., & Wood, D. (2006). Personality Development in the Context of the Neo-Socioanalytic Model

- of Personality. In D. K. Mroczek & T. D. Little (Eds.), *Handbook of personality development* (p. 11–39). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person, a therapist's view of psychotherapy*. New York: Houghton Mifflin.
- Specht, J., Egloff, B., & Schmukle, S. (2013). Examining Mechanisms of Personality Maturation: The Impact of Life Satisfaction on the Development of the Big Five Personality Traits. *Social Psychological and Personality Science*, 4(2), 181–189.
- Švietimo būklės apžvalga (2019). Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Švietimo aprūpinimo centras. ISBN 978-9986-03-706-4. [žiūrėta 2020-10-16]. Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2019/10/Svietimo-bukles-apzvalga-2019-web.pdf>
- Ūselė, L. (2011). Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18–20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*, 78, 182–196. [žiūrėta 2020-05-13]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Teise.2011.0.181>.
- Varanuskas, A., Targamadžė, V. (2017). Lietuvos švietimo būklės 2013–2016 metais apžvalga. [žiūrėta 2019-12-15]. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=9258&p_k=1&p_t=173686#_Toc484049938.
- Wallander, J. L., Schmitt, M., & Koot, H. M. (2001). Quality of life measurement in children and adolescents: Issues, instruments and applications. *Journal of Clinical Psychology*, 57(4), 571–585. [žiūrėta 2020-05-13]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1002/jclp.1029>.
- Žukauskienė, R. (2012). *Raidos psichologija: Integruotas požiūris* (Papild. ir atnauj. laida). Vilnius: Margi raštai.